

РИЖЕНКО Наталія

 <https://orcid.org/0000-0001-7688-0268>

к. ю. н., доцент кафедри міжнародного,
цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного
університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
n.ryzhenko@knute.edu.ua

RYZHENKO Nataliia

 <https://orcid.org/0000-0001-7688-0268>

PhD (Law), Associate Professor
at the Department of International,
Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
n.ryzhenko@knute.edu.ua

ОГОЛОШЕННЯ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ VS ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ СМЕРТІ

Висвітлено широке коло питань, присвячених визначенню проблем та перспектив розгляду справ за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті. Актуальність дослідження зумовлена динамічністю судової практики щодо вирішення справ за заявами таких категорій, обставин, які враховуються при розгляді заяв, та доказів, що надаються на їх підтвердження. Зазначене викликано довготривалою дією правового режиму воєнного стану, загальної мобілізації, активними бойовими діями на частині території України, постійними атаками зі сторони російської федерації на об'єкти цивільної інфраструктури, що призвело та призводить до великої кількості жертв серед цивільного населення та загибелі військовослужбовців під час захисту Батьківщини. Досить часто зареєструвати смерть таких осіб через органи реєстрації актів цивільного стану неможливо. Тому проведення аналізу, здебільшого судової практики у справах за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті, набуває особливої актуальності. Дослідження має практичне значення для формування пропозицій щодо збирання та подання доказів при розгляді справ зазначених категорій у судовому порядку. В основу роботи покладено гіпотезу про те, що в умовах сьогодення, під час перебування країни в правовому режимі воєнного стану змінюються підходи до розгляду судами справ за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті, доказів, їх видів, щодо підтвердження наявності або відсутності підстав для задоволення заяв в такій категорії справ, а також строки, після спливу яких особу може бути оголошено померлою. Для перевірки та підтвердження цієї гіпотези застосовано систему загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Залучення аналітичних методів, таких як дедукція, індукція, порівняння, дало можливість окреслити наявні правові проблеми при розгляді

LEGAL DECLARATION OF A PERSON AS DECEASED VS DETERMINATION OF THE FACT OF DEATH

A wide range of issues related to identifying the problems and prospects for considering cases on applications for declaring a person dead or establishing the fact of his death has been highlighted. The relevance of the study is due to the dynamism of judicial practice in resolving cases on applications of such categories, the circumstances, which are taken into account when considering applications, and the evidence provided to confirm them. The above is due to the long-term effect of the legal regime of martial law, general mobilization, active hostilities in part of the territory of Ukraine, and constant attacks by the Russian Federation on civilian infrastructure facilities, which has led and continues to lead to a large number of casualties among the civilian population and the death of servicemen while defending the Motherland. Quite often, it is impossible to register the death of such persons through civil status registration bodies. Therefore, conducting an analysis, mostly of judicial practice in cases on applications for declaring a person dead or establishing the fact of his death, becomes particularly relevant. The study has practical significance for forming the proposals regarding the collection and submission of evidence when considering cases of the specified categories in court. The study is based on the hypothesis that, in the current conditions, with the country under martial law, approaches to the consideration by courts of cases on applications for declaring a person deceased or establishing the fact of his death, the evidence, their types, on confirming the presence or absence of grounds for satisfying applications in such a category of cases, as well as the terms after which a person can be declared deceased, are changing. To verify and confirm this hypothesis, a system of general scientific and special legal methods of cognition was applied. The involvement of analytical methods, such as deduction, induction, and comparison, made it possible to outline the existing legal problems when considering cases on applications for declaring a person

справ за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті. Системний підхід використано під час виявлення взаємозв'язків між окремими видами зазначених правовідносин. Формально-юридичний метод покладено в основу визначення деяких особливостей розгляду справ за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті. На основі емпіричного методу досліджено правові позиції Верховного Суду щодо застосування норм матеріального та процесуального права у справах за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті судами першої та апеляційної інстанцій. Метод прогнозування уможливив окреслити перспективи розвитку досліджуваної сфери правовідносин. Отримані у процесі проведеного дослідження результати підтвердили висунуту гіпотезу.

Ключові слова: факт смерті, оголошення особи померлою, військовослужбовець, цивільна особа, воєнний стан, збройна агресія, окупація.

deceased or establishing the fact of his death. A systematic approach was used to identify the interconnections between individual types of the specified legal relations. The formal-legal method was used as the basis for determining some features of the consideration of cases on applications for declaring a person deceased or establishing the fact of his death. Based on the empirical method, the legal positions of the Supreme Court on the application of substantive and procedural law norms in cases on applications for declaring a person deceased or establishing the fact of his death by courts of first and appellate instance were studied. The forecasting method made it possible to outline the prospects for the development of the studied sphere of legal relations. The results obtained in the course of the conducted research confirmed the proposed hypothesis.

Keywords: fact of death, declaration of a person as dead, serviceman, civilian person, martial law, armed aggression, occupation.

Вступ

В умовах воєнного стану, на жаль, актуальним є питання щодо порядку оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті у випадку неможливості реєстрації смерті через органи реєстрації актів цивільного стану. Заяви про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті розглядаються в порядку цивільного судочинства в окремому провадженні. Станом на сьогодні суттєво змінилися обставини, на підставі яких ті чи інші особи звертаються з такими заявами, а також докази, що подаються на їх підтвердження. Оскільки в Україні з 2022 року діє правовий режим воєнного стану, в окремих її районах ведуться бойові дії, продовжується загальна мобілізація, отже, під час виконання бойових та інших завдань гинуть військовослужбовці. Також під час масованих та поодиноких атак ворога, переважно з повітря, а також під час евакуації із зон бойових дій гинуть цивільні особи. У випадках, коли таких осіб неможливо ідентифікувати або коли вони зникли чи загинули або померли на окупованій території, оформити свідоцтво про смерть через органи реєстрації актів цивільного стану неможливо. У такому разі актуальним є застосування інститутів "оголошення особи померлою" або "встановлення факту смерті особи".

Значний доробок у висвітленні окресленого кола питань належить вітчизняним ученим, зокрема Ліюпол (2022), Кличкову (2020), Корчак (2015), Нескородженій та Лазько (2024).

Метою дослідження є визначення особливостей розгляду судами справ за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті, обставин, на які посилаються заявники, та доказів, що подають на їх підтвердження, а також строків, що підлягають застосуванню у справах про оголошення особи померлою в теперішніх умовах.

В основу цього дослідження покладено гіпотезу про те, що на сучасному етапі, під час дії воєнного стану змінюються підходи до розгляду судами справ за заявами про оголошення особи померлою або встановлення факту її смерті, доказів, їх видів, щодо підтвердження наявності або відсутності підстав для задоволення заяв в такій категорії справ, а також строки, після спливу яких, особу може бути оголошено померлою.

Нормативну базу дослідження становить Цивільний кодекс України (2003) (далі – ЦК України), Цивільний процесуальний кодекс України (2004) (далі – ЦПК України), інші нормативно-правові акти та низка правових позицій Верховного Суду. Методологічною основою є загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання.

Для більш повного та всебічного висвітлення проблеми дослідження та задля реалізації поставленої мети статтю поділено на три частини.

У першій проаналізовано особливості розгляду заяв про оголошення особи померлою, а саме обставини, які є підставами для звернення до суду з такими заявами, докази, що можуть бути подані у цій категорії справ, а також актуальні правові позиції Верховного Суду з цього питання.

Друга частина розкриває особливості визначення часових проміжків, після завершення яких можливо визнати ту чи іншу особу померлою під час дії правового режиму воєнного стану, а також актуальну судову практику.

У третій частині йдеться про особливості розгляду заяв про встановлення факту смерті особи, а саме: обставини, які є підставами для звернення до суду з такими заявами, та докази, які надаються заявниками на їх підтвердження, а також проаналізовано актуальні правові позиції Верховного Суду щодо цієї категорії справ.

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України (1996), Закону України "Про правовий режим воєнного стану" (2015), в Україні Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року "Про введення воєнного стану в Україні" (2022) з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року введено воєнний стан.

Наразі правовий режим воєнного стану триває. Відповідно, громадяни України продовжують захищати територіальну цілісність, у зв'язку з чим багато військовослужбовців, як чоловічої, так і жіночої статі, на жаль, гине. Крім того, чимало цивільних осіб за цей час стали жертвами російської агресії, переважно через обстріли ракетами, безпілотниками, при спробах евакуації з небезпечних районів.

Оскільки мають місце непоодинокі випадки, коли ідентифікувати або забрати з поля бою тіла військовослужбовців або знайти під завалами, ідентифікувати тіла цивільних осіб неможливо, або ж у зв'язку зі смертю особи на окупованій території, рідні та близькі померлих не

мають можливість отримати свідоцтво про смерть таких осіб через органи реєстрації актів цивільного стану, на підставі документа про смерть, виданого закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою.

У таких випадках свідоцтво про смерть можна одержати на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або встановлення факту смерті особи в певний час.

П. 1, 2 ч. 1 ст. 17 Закону України "Про державну реєстрацію актів цивільного стану" (2010) визначено, що державна реєстрація смерті проводиться органом державної реєстрації актів цивільного стану на підставі: 1) документа встановленої форми про смерть, виданого закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою; 2) рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час або про оголошення її померлою.

П. 1 розд. 5 Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні (далі – Правила) (2000) передбачено, що підставою для державної реєстрації смерті є:

- лікарське свідоцтво про смерть (форма № 106/о), форма якого затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.08.2006 № 545, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25.10.2006 за № 1150/13024 (далі – лікарське свідоцтво про смерть);
- фельдшерська довідка про смерть (форма № 106-1/о), форма якої затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.08.2006 № 545, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25.10.2006 за № 1150/13024 (далі – фельдшерська довідка про смерть);
- рішення суду про оголошення особи померлою;
- рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час.

Отже, у випадку неможливості зареєструвати смерть на підставі зазначених вище документів у позасудовому порядку особа має звернутися до суду із заявою про оголошення особи померлою або про встановлення факту смерті особи в певний час, залежно від обставин справи.

1. Розгляд заяв про оголошення особи померлою

Так, ЦК України (2003) у ст. 46, 47 визначає, що фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців, за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом

померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців; фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті; порядок оголошення фізичної особи померлою встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України; правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті.

Своєю чергою, ЦПК України (2004) у п. 3, 5 ч. 2 ст. 293 передбачає, що суд розглядає в порядку окремого провадження справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Гл. 4 та 6 розд. IV ЦПК України (2004) визначають правила розгляду зазначених заяв, зокрема ст. 317 – особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України.

Особливістю справ про оголошення фізичної особи померлою є те, що висновок суду у цій категорії ґрунтується на юридичному припущенні смерті особи.

Цивільним законодавством передбачено декілька підстав для оголошення фізичної особи померлою:

по-перше, тривала безвісна відсутність, тобто якщо у місці постійного проживання фізичної особи немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років;

по-друге, особа пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, якщо в місці постійного проживання фізичної особи немає відомостей про місце її перебування протягом шести місяців;

по-третє, за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру фізична особа може бути оголошена судом померлою протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної у зв'язку з надзвичайними ситуаціями техногенного та природного характеру;

по-четверте, якщо особа пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, вона може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. При цьому суду надано право оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше ніж через шість місяців з моменту її зникнення (Справа № 204/7924/23, 2024).

Отже, оголошення померлим (смерть *in absentia*) – це судове визнання померлим фізичної особи, про яку за місцем постійного проживання відсутні будь-які відомості про місце її перебування протягом встановленого строку. Оголошення особи померлою юридично прирівнюється до фізичної смерті, є припущенням смерті (*praesumptio mortis*) і має своїм наслідком припинення правоздатності особи. Тому при оголошенні особи померлою суд виходить із презумпції смерті особи, тобто припущення, що на момент розгляду справи особи немає в живих, однак встановити це достеменно неможливо. Оголошення особи померлою здійснюється судом на підставі непрямих доказів або у зв'язку з тривалою безвісною відсутністю (Справа № 465/3147/22, 2025).

Відповідно, можна дійти висновку, що в порядку гл. 4 розд. IV ЦПК України "Розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою" (Цивільний процесуальний кодекс України, 2004) розглядаються саме справи у випадку відсутності прямих доказів про смерть фізичної особи. Ключовими факторами у справах цієї категорії є обґрунтоване належними доказами припущення смерті та тривала відсутність фізичної особи.

Доказами у справах за заявами про оголошення фізичної особи померлою можуть бути: свідчення очевидців, наприклад щодо цивільних осіб, які загинули під час обстрілів у місті Маріуполі у 2022 році. Оскільки ситуація в місті була критичною, медичні установи вже не функціонували, бригади швидкої медичної допомоги також не виїжджали, отже, зафіксувати факт смерті можливості не було. Однак сусіди, рідні, близькі, знайомі дійсно бачили особу мертвою. Отже, зазначені особи можуть дати покази в суді як свідки про те, за яких обставин загинула фізична особа, про оголошення померлою якої розглядається відповідна заява.

Також доказом у цій категорії справ може бути витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Родичі особи, яка загинула, звертаються до поліції із заявою про зникнення чи смерть такої особи. Поліція вносить дані до Єдиного реєстру досудових розслідувань, здебільшого за ст. 115 Кримінального кодексу України (далі – КК України) (вбивство) та розпочинає досудове розслідування. Слідчий робить запити в межах кримінального провадження до різних державних установ, щоб з'ясувати, чи не зверталася така особа, про оголошення померлою якої йде мова, до таких установ чи якимось іншим чином взаємодіяла з такими установами.

Щодо запитів, про які йшлося вище, вони можуть бути зроблені, наприклад, до:

- Державної міграційної служби України (далі – ДМС України) стосовно того, чи не зверталася особа до територіальних органів/підрозділів ДМС України з питаннями щодо оформлення паспорта

громадянина України або паспорта громадянина України для виїзду за кордон у порядку, встановленому законодавством України;

- Державної прикордонної служби України щодо перетину кордону зазначеною особою;
- Національної соціальної сервісної служби України щодо того, чи міститься інформація про особу в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб;
- Пенсійного фонду України щодо звернень особи до зазначеного органу та його підрозділів із питаннями, що належать до їх компетенції;
- органів соціального захисту на предмет звернень особи з питаннями, що входять до їх компетенції.

Оголошення фізичної особи померлою є юридичною фікцією, техніко-правовим прийомом, за допомогою якого суд визнає дійсними юридичні факти й обставини, що не підтверджуються неспростовними доказами через брак останніх або їх недостатність.

2. Часові проміжки у справах про оголошення особи померлою

Законодавець розрізняє дві підстави оголошення судом фізичної особи померлою: загальну та спеціальну.

У ч. 1 ст. 46 ЦК України (Цивільний кодекс України, 2003) міститься загальна норма, де йдеться про строк у три роки, та дві спеціальні, а саме: шість місяців й один місяць.

У ч. 2 ст. 46 ЦК України (Цивільний кодекс України, 2003) законодавець навів дві спеціальні норми: два роки від дня закінчення воєнних дій та 6 місяців.

Велика Палата Верховного Суду також звертала увагу на співвідношення між загальною та спеціальною нормою. Так, спеціальна норма встановлює правила, які підлягають застосуванню в певних випадках, визначених такою нормою права, а загальна норма встановлює правила, які підлягають застосуванню у всіх випадках, крім тих, на які поширюється гіпотеза спеціальної норми. Тому загальна та спеціальна норми не суперечать одна одній, а встановлюють системне законодавче регулювання (Справа № 910/18214/19, 2023).

Законодавець запроваджує спеціальну цивільно-правову норму з метою конкретизації, деталізації та диференціації правового регулювання цивільних відносин у межах їх загального роду. Спеціальна норма походить від загальної й тісно з нею пов'язана.

Відтак, у ситуації, коли внаслідок збройної агресії рф проти України фізична особа пропала безвісти, суд має право оголосити цю фізичну особу померлою відповідно до ч. 2 ст. 46 ЦК України саме на підставі цих приписів (за умови доведеності зазначених обставин), використовуючи ці норми як спеціальні.

Велика Палата Верховного Суду враховує, що приписи ч. 2 ст. 46 ЦК України пов'язують оголошення фізичної особи померлою у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, а не у зв'язку з воєнним станом як таким.

Потрібно наголосити на тому, що законодавець розмежує категорії "воєнні дії", "збройний конфлікт" і "воєнний стан". Ч. 2 ст. 46 ЦК України послуговується категоріями "воєнні дії" і "збройний конфлікт", а не "воєнний стан". Тому немає підстав пов'язувати початок перебігу строків, зазначених у ч. 2 ст. 46 ЦК України, із введенням, припиненням або скасуванням воєнного стану в Україні (Справа № 755/11021/22, 2024).

Вбачається, що зазначений підхід є цілком обґрунтованим, адже оголошення особи померлою за своїми юридичними наслідками прирівнюється до смерті особи, зокрема, йдеться про відкриття спадщини, можливість другого з подружжя особи, оголошеної померлою, укласти новий шлюб.

Водночас, якщо існує велика вірогідність, що особа загинула внаслідок воєнних дій, збройного конфлікту, цілком виправданим є застосування шестимісячного строку замість дворічного для оголошення її померлою. Зменшення строку в цьому випадку забезпечить реалізацію прав спадкоємцями такої особи щодо оформлення виплат, які належать за законом спадкоємцям особи, оголошеної померлою, здебільшого це стосується родин, у яких загинули військовослужбовці.

Визначення шести місяців як мінімально потрібного строку відображає необхідність обґрунтованого періоду для пошуку зниклої особи, враховуючи особливі обставини зникнення, зокрема під час активних бойових дій. Встановлення такого строку дозволяє зменшити ймовірність того, що особа, яка може бути ще живою, буде передчасно визнана померлою.

Велика Палата Верховного Суду виснує, що шість місяців, які визначені в реченні другому ч. 2 ст. 46 ЦК України, мають відраховуватися від дня закінчення активних бойових дій на місці (на території) ймовірної загибелі фізичної особи, що дозволить надати правову охорону людям, які постраждали від війни та у яких у зв'язку з вірогідною смертю зниклої фізичної особи виникають певні цивільні права та правомірні інтереси, і забезпечуватиме правову справедливість (Справа № 755/11021/22, 2024).

Конкретні воєнні дії мають територіальну і часову характеристики. Джерелом офіційної інформації про ці характеристики є Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією, затверджений наказом Міністерства з розвитку громад та територій України "Про затвердження переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією" № 376 (2025, 22 лютого). Отже, суди можуть використовувати дані, зокрема з Наказу № 376, для визначення часових характеристик ведення воєнних дій на конкретній території України.

Велика Палата Верховного Суду наголошує на тому, що обрахування шестимісячного строку, зазначеного у реченні другому ч. 2 ст. 46 ЦК України, від дня припинення або скасування воєнного стану в Україні загалом або закінчення воєнних дій, збройного конфлікту на всій її території суперечило б принципу правовладдя (верховенства права) та його складовій – правовій визначеності.

Велика Палата Верховного Суду звертає увагу, що з урахуванням конкретних обставин справи суд може розпочати відлік шестимісячного строку для оголошення особи померлою від дня настання події, яка спричинила загибель фізичної особи, у разі якщо ця подія відбулася за межами території ведення активних бойових дій, проте є наслідком воєнних дій.

У такому випадку, якщо йдеться про події (наприклад авіаудари, ракетні обстріли, теракти, підриви на мінах, загибель під час евакуації чи гуманітарної місії) на територіях, які формально не є зоною активних бойових дій, але мають прямий зв'язок із воєнними діями, збройним конфліктом, суд має право розпочати відлік шестимісячного строку з моменту такої події. Якщо докази, як-от відеоматеріали, документи або показання свідків тощо, дозволяють з високим ступенем вірогідності припустити ймовірну загибель особи, зволікання у визнанні фізичної особи померлою стає невинуватим і не відповідає принципу правової визначеності (Справа № 755/11021/22, 2024).

Державна реєстрація смерті особи, оголошеної судом померлою, проводиться за рішенням суду, надісланим судом відділу державної реєстрації актів цивільного стану, після набрання ним законної сили або за заявою осіб, що були заявниками при розгляді судом справи, чи спадкоємців померлого, що передбачено п. 9 розд. 5 Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні № 52/5 (2000).

3. Розгляд заяв про встановлення факту смерті особи

Натомість, відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України (2004), суд розглядає справи про встановлення смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті.

Верховний Суд зазначає, що "заявник зобов'язаний обґрунтувати свою заяву посиланнями на докази, що достовірно свідчать про смерть особи у певний час і за певних обставин. Заяви про встановлення факту смерті особи в певний час приймаються до провадження суду і розглядаються за умови подання заявниками документів про відмову органів реєстрації актів громадянського стану в реєстрації події смерті. При цьому слід мати на увазі, що встановлення зазначених підстав факту смерті відрізняється від встановлення факту реєстрації смерті та від оголошення особи померлою" (Справа № 506/358/22, 2024).

Отже, встановлення факту смерті фізичної особи за п. 8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України можливе лише тоді, коли суд на підставі незаперечних доказів ствердить, тобто доведе обставини, які вірогідно свідчать про смерть особи у точно визначений час і за конкретних обставин, за яких настала смерть, а також неможливість реєстрації її факту органом державної реєстрації актів цивільного стану (Справа № 591/1461/19, 2021).

Тобто, за наявності незаперечних доказів про смерть особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями, правильним буде звернення до суду із заявою про встановлення факту смерті цієї фізичної особи (Справа № 465/3147/22, 2025).

Доказами у справах про встановлення факту смерті, зокрема якщо це стосується військовослужбовців, можуть бути:

- наказ командира військової частини про те, що військовослужбовець вибув у відрядження (район бойових дій і т. п.);
- акт службового розслідування, що підтверджує факт травмування (поранення) та неможливості встановлення місцезнаходження військовослужбовця;
- витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань про здійснення досудового розслідування в межах кримінального провадження, як правило, за ст. 115, 146, 258 КК України;
- висновок судово-медичного експерта, проведений за результатами дослідження трупу із встановленням судово-медичного діагнозу;
- висновок судового експерта щодо збігу генетичних ознак біологічного зразка загиблого з наданими біологічними зразками його кровних родичів.

Щодо цивільних осіб, доказами у цій категорії справ можуть слугувати:

- медичне свідоцтво про смерть, видане медичною установою, що створена всупереч законодавству України органами окупаційної влади;
- довідка про смерть, видана зазначеною вище медичною установою;
- фото місць поховань;
- показання свідків та інші докази.

Варто зауважити, що держава Україна, за загальним правилом, не визнає медичної документації, що видана медичними установами, створеними всупереч законодавству України органами окупаційної влади. Тому зареєструвати на підставі цих документів смерть фізичної особи через органи реєстрації актів цивільного стану неможливо. Однак з метою забезпечення реалізації прав та свобод громадян України, які, в тому числі, знаходяться в окупації, суди при розгляді справ зазначеної категорії беруть таку документацію до уваги з метою встановлення факту смерті тієї чи іншої фізичної особи.

Державна реєстрація факту смерті, встановленого у судовому порядку, проводиться за заявою осіб, що були заявниками при розгляді судом справи, а також спадкоємців померлого за їх зверненням у день отримання рішення суду у спосіб, передбачений абз. 5, 7 п. 3 гл. 1 розд. II Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні № 52/5 (2000).

У разі направлення судом рішення про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України до відділу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення державна реєстрація смерті проводиться в день надходження копії такого рішення без звернення будь-якої особи, що передбачено п. 9 розд. 5 Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні (2000).

Також варто зазначити, що заява про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України може бути подана до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника. Водночас заяву про оголошення фізичної особи померлою слід подавати лише за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна.

Відрізняються і часові проміжки для розгляду таких заяв та, відповідно, виконання рішення суду за результатами розгляду. Так, справи про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду, а рішення суду підлягає негайному виконанню.

Заяви ж про оголошення фізичної особи померлою розглядаються в загальному порядку, і виконання рішення суду можливе лише після набрання ним законної сили.

Висновки

Проаналізувавши викладений вище матеріал, слід констатувати, що закладена в основу роботи наукова гіпотеза знайшла своє підтвердження.

Під час проведення дослідження визначено особливості доказування в зазначених категоріях справ, з наведенням чітких видів доказів та обставин, які вони підтверджують, що зумовлює практичну цінність отриманих результатів.

Так, визначено, що оголошення фізичної особи померлою та встановлення факту смерті фізичної особи є різними інститутами і мають різний механізм встановлення.

Ключовими факторами у справах про оголошення фізичної особи померлою є обґрунтоване відповідними доказами припущення смерті та тривала відсутність фізичної особи. Доказами у справах за заявами про оголошення фізичної особи померлою можуть бути: свідчення

очевидців, витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань за ст. 115 КК України, запити та відповіді на них, зокрема до Державної міграційної служби України, Державної прикордонної служби України, Національної соціальної сервісної служби України, Пенсійного фонду України, органів соціального захисту. Виправданим, як вбачається, є підхід для застосування спеціальної норми права, а саме шести-місячного строку замість дворічного для оголошення фізичної особи померлою. Зменшення строку в такому випадку забезпечить реалізацію своїх прав спадкоємцями такої особи.

Встановлення ж факту смерті особи має ґрунтуватися на беззаперечних доказах. До таких належать: наказ командира військової частини про те, що військовослужбовець вибув у відрядження (район бойових дій і т. п.); акт службового розслідування, що підтверджує факт травмування (поранення) та неможливості встановлення місцезнаходження військовослужбовця; витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань про здійснення досудового розслідування в межах кримінального провадження, як правило, за ст. 115, 146, 258 КК України; висновок судово-медичного експерта, проведений за результатами дослідження трупу із встановленням судово-медичного діагнозу; висновок судового експерта щодо збігу генетичних ознак біологічного зразка загиблого з наданими біологічними зразками його кровних родичів та інші докази. Щодо цивільних осіб, доказами можуть слугувати: медичне свідоцтво про смерть, видане медичною установою, що створена всупереч законодавству України органами окупаційної влади; довідка про смерть, видана зазначеною вище медичною установою; фото місць поховання; показання свідків та інші докази. Для встановлення факту смерті особи заявник має знати, де саме знаходиться тіло загиблої чи померлої особи, або мати докази, що підтверджують збіг за біологічними зразками.

Закон відрізняє процесуальні особливості та часові проміжки для розгляду таких заяв і, відповідно, виконання рішення суду за результатами розгляду, а також строки, після спливу яких особу може бути оголошено померлою або встановлено факт її смерті. Так, для оголошення фізичної особи померлою застосовується спеціальна норма, про яку зазначено вище, зі строком у пів року від дня закінчення активних бойових дій на місці (на території) ймовірної загибелі фізичної особи. З заявою ж про встановлення факту смерті особи заявник може звернутися в будь-який час.

Справи про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду, а рішення суду підлягає негайному виконанню. Заяви ж про оголошення фізичної особи померлою розглядаються в загальному порядку, і виконання рішення суду можливе лише після набрання ним законної сили.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Закон України "Про державну реєстрацію актів цивільного стану" № 2398-VI (2010). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text	Law of Ukraine "On State Registration of Civil Status Acts" No. 2398-VI (2010). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text
Закон України "Про правовий режим воєнного стану" № 389-VIII (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text	Law of Ukraine "On the legal regime of martial law" No. 389-VIII (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
Ліопол, І. М. (2022). Особливості розгляду справ про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України. У Є. Харитонов & І. Давидова (Ред.), <i>Приватне право в умовах війни</i> (с. 321–325). Видавництво Національного університету "Одеська юридична академія".	Liopol, I. M. (2022). Peculiarities of considering cases on establishing the fact of death of a person in the temporarily occupied territory of Ukraine. In Ye. Khari-tonov & I. Davydova (Eds.), <i>Private law in wartime conditions</i> (pp. 321–325). Publishing house of the National University "Odesa Law Academy".
Кличков, А. О. (2020). <i>Підстави і цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою в Україні</i> [Дис. д-ра філософії, Національна академія внутрішніх справ]. Репозитарій Національної академії внутрішніх справ. https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/61df6f05-e6fa-4a7a-b1be-df51000f4ef7/content	Klychkov, A. O. (2020). <i>Grounds and civil law consequences of declaring an individual as missing and declaring him dead in Ukraine</i> [Doctoral dissertation, National Academy of Internal Affairs]. Repository of the National Academy of Internal Affairs. https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/61df6f05-e6fa-4a7a-b1be-df51000f4ef7/content
Конституція України № 254к/96-ВР (1996). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text	Constitution of Ukraine No. 254k/96-BP (1996). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
Корчак, Т. В. (2015). Цивільно-правові наслідки оголошення фізичної особи померлою у сфері спадкових відносин. <i>Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право</i> , 35, 174–177.	Korchak, T. V. (2015). Civil law consequences of declaring an individual deceased in the sphere of inheritance relations. <i>Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Law</i> , 35, 174–177.
Наказ Міністерства розвитку громад та територій України "Про затвердження переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією" № 376 (2025). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-25#Text	Order of the Ministry of Community and Territory Development of Ukraine "On approval of the list of territories where hostilities are (were) conducted or temporarily occupied by the russian federation" No. 376 (2025). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-25#Text
Нескороджена, Л. Л., & Лазько, Г. З. (2024). Встановлення факту смерті особи чи оголошення померлим: питання теорії та практики. <i>Прикарпатський юридичний вісник</i> , 6(59), 44–49.	Neskorodzhen, L. L., & Lazko, G. Z. (2024). Establishing the fact of death of a person or declaring him deceased: issues of theory and practice. <i>Subcarpathian Law Herald</i> , 6(59), 44–49.
Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні № 52/5 (2000) (в редакції № 3307/5 2010). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text	Rules of State Registration of Civil Status Acts in Ukraine No. 52/5 (2000) (as amended No. 3307/5 2010). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text
Справа № 910/18214/19 (2023). Постанова Верховного Суду від 15 лютого 2023 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/110231843	Case No. 910/18214/19 (2023). Resolution of the Supreme Court dated February 15, 2023. https://reyestr.court.gov.ua/Review/110231843
Справа № 204/7924/23 (2024). Постанова Верховного Суду від 13 березня 2024 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/117823610	Case No. 204/7924/23 (2024). Resolution of the Supreme Court dated March 13, 2024. https://reyestr.court.gov.ua/Review/117823610
Справа № 465/3147/22 (2025). Постанова Верховного Суду від 02 квітня 2025 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/126485870	Case No. 465/3147/22 (2025). Resolution of the Supreme Court dated April 02, 2025. https://reyestr.court.gov.ua/Review/126485870
Справа № 506/358/22 (2024). Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2024 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/117624259	Case No. 506/358/22 (2024). Resolution of the Supreme Court dated February 28, 2024. https://reyestr.court.gov.ua/Review/117624259

Справа № 591/1461/19 (2021). Постанова Верховного Суду від 10 червня 2021 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/97700359	Case No. 591/1461/19 (2021). Resolution of the Supreme Court dated June 10, 2021. https://reyestr.court.gov.ua/Review/97700359
Справа № 755/11021/22 (2024). Постанова Верховного Суду від 11 грудня 2024 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/123992364	Case No. 755/11021/22 (2024). Resolution of the Supreme Court dated December 11, 2024. https://reyestr.court.gov.ua/Review/123992364
Указ Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" № 64/2022 (2022). https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397	Decree of the President of Ukraine "On the introduction of martial law in Ukraine" No. 64/2022 (2022). https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397
Цивільний кодекс України № 435-IV (2003). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text	Civil Code of Ukraine No. 435-IV (2003). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV (2004). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text	Civil Procedure Code of Ukraine No. 1618-IV (2004). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримував фінансування для цього дослідження.

Риженко, Н. (2026). Оголошення особи померлою vs встановлення факту смерті. *Ius Modernum*, 2(143), 68–81. [https://doi.org/10.31617/3.2026\(143\)05](https://doi.org/10.31617/3.2026(143)05)

Надійшла до редакції 21.01.2026.

Отримано після доопрацювання 17.04.2026.

Прийнято до друку 05.05.2026.

Публікація онлайн 19.06.2026.